

Informatīvais ziņojums par mežu nozīmi Latvijā

Ievads

Informatīvais ziņojums par mežu nozīmi Latvijā (turpmāk – ziņojums) sagatavots, ievērojot Ministru prezidenta 2020. gada 21. septembra uzdevumu Nr. 12/2020-JUR-160 zemkopības ministram. Tajā noteikts sagatavot un noteiktā kārtībā iesniegt Ministru kabinetā Saeimas 2020. gada 17. septembra paziņojuma "Par 10 075 Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma "Par Latvijas mežu saglabāšanu" turpmāko virzību" 1. un 2. punktā minētos ziņojumus, nodrošinot Ministru kabinetam doto uzdevumu izpildi. Tajā arī ietverta Saeimas 2020. gada 17. septembra paziņojumā prasītā informācija par mežu nozīmi Latvijā (Meža likuma 4. panta ceturtajā daļā noteiktā informācija), kā arī mežu nekoksnes resursu izvērtējums un iespējamā ietekme uz sabiedrības interesēm un informācija par meža jomas politikas plānošanas dokumentu turpmāko izstrādi.

Meži un meža zemes aizņem 53% Latvijas teritorijas. Ik gadu tiek iegūti 12 milj. kubikmetru koksnes, kas tālāk tiek pārstrādāta dažādos produktos, bet no ražošanas pārpalikumiem un mazvērtīgās koksnes tiek iegūta enerģija. Meži ir galvenais CO₂ piesaistes avots¹.

Latvijas nacionālajā meža politikā² (akceptēta Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdē 1998. gada 28. aprīlī) ir formulēti meža nozares attīstības stratēģijas un taktikas mērķi un pamatprincipi ilgām periodam. Latvijas meža politikai ir noteikts vispārīgais mērķis – meža un meža zemju ilgtspējīga (nenoplicinoša) apsaimniekošana. Lai sasniegtu nacionālajā meža politikā izvirzītos mērķus un īstenotu attiecīgos pamatprincipus, meža nozarei ir secīgi izstrādāti politikas plānošanas dokumenti – pašlaik tās ir Meža un saistīto nozaru attīstības pamatnostādnes 2015.–2020.³ Lai sekotu līdzi meža nozares ilgtspējīgai attīstībai, ik pa pieciem gadiem tiek aktualizēti meža nozares rādītāji⁴ pēc starptautiski atzītas kritēriju un indikatoru sistēmas⁵, kurā ir sabalansēti ekonomiskie, dabas aizsardzības un sociālie aspekti. Aktualizēta informācija un tās skaidrojums pievienoti šī ziņojuma pielikumā.

1

https://www.meteo.lv/fs/CKFinderJava/userfiles/files/Vide/Klimats/Majas_lapai_LVGMC_2020_segin_vkopsavilkums.pdf

² 2. pielikums: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/5331>

³ <https://likumi.lv/ta/id/276929-par-meza-un-saistito-nozaru-attistibas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam>

⁴ <https://likumi.lv/ta/id/256891-meza-ilgtspējīgas-apsaimniekošanas-novertesanas-kartiba>

⁵ <https://foresteurope.org/themes/?sfm=/themes/forest-europe-expert-groups/>

1. Meža kā kapitāla novērtējums un tā izmaiņas

Mežs un koksne Latvijā ir vieni no nozīmīgākajiem dabas resursiem. Mežs klāj 53%⁶ Latvijas teritorijas, un tas Latviju Eiropas Savienībā ierindo ceturtajā vietā pēc meža platības aiz Somijas, Zviedrijas un Slovēnijas.

Latvijas nacionālās Meža politikas mērķi un principi ir akceptēti 1998. gadā⁷. Meža politikas vispārīgais mērķis – *meža un meža zemju ilgtspējīga (nenoplicinoša) apsaimniekošana*. Meža politikas ekonomiskais mērķis ir “nodrošināt meža nozares ilgtspējīgu attīstību un rentabilitāti, ievērojot ekoloģiskos un sociālos nosacījumus, un dot maksimāli iespējamo pievienotās vērtības pieaugumu”. Normatīvais regulējums meža jomā nosaka nosacījumus Meža politikas mērķu un principu īstenošanai. Meža politikā formulēto mērķu sasniegšanas vērtējumā viens no aspektiem ir meža kā kapitāla novērtējums un tā izmaiņas⁸.

Lai aprēķinātu meža kā kapitāla vērtību, ņemot vērā Meža politikas nostādņu interpretāciju, meža vērtība ir skatīta šaurā izpratnē: tiek aprēķināta tikai kokaudžu kā patērējamu bioloģisko aktīvu vērtība, t.i., kokmateriāliem audzējamie koki. Meža vērtība aprēķināta vispārīgā veidā kā naudas plūsmas tīrās tagadnes vērtība.

Latvijas pašreizējā mežu vērtība ar 4,58% diskonta likmi, saglabājoties pašreizējai īpašnieku uzvedībai un galvenās cirtes aprēķina metodikai, ir 5,668 miljardi eiro jeb 1725 eiro ha⁻¹. Savukārt pirms 10 gadiem mežu vērtība ar 4,58% diskonta likmi, saglabājoties toreizējai īpašnieku uzvedībai un galvenās cirtes aprēķina metodikai, ir 4,950 miljardi eiro jeb 1530 eiro ha⁻¹. Tātad 10 gadu laikā meža vērtība ir palielinājusies par 718 miljoniem eiro jeb par 14,5%.

Pēc Latvijas mežzinātnes institūta “Silava” prognozēm, pieņemot, ka nākotnē meža īpašnieku uzvedība radikāli nemainīsies un saglabāsies esošās meža politikas nostādnes, Latvijas meža kapitāla vērtība tuvākajā simtgadē nemazināsies.

2. Bioloģiskās daudzveidības saglabāšana meža vidē

Latvijas mežu bioloģisko daudzveidību ir veidojusi un uztur tradicionālā Latvijas mežsaimniecība: mazo kailciršu sistēma ar relatīvi ilgu cirtes apertes periodu mijiedarbībā ar cilvēka mazietekmētu meža teritoriju tīklu. Aizsargājamās teritorijas un teritorijas ar dažādiem saimnieciskās darbības ierobežojumiem Latvijā aizņem 28,2% no kopējās mežu platības. Dabas vērtību saglabāšanai izveidotas īpaši aizsargājamās dabas teritorijas, kopskaitā 658⁹. Daļa no šīm teritorijām ir iekļautas vienotajā Eiropas nozīmes aizsargājamo teritoriju tīklā *Natura 2000*.

Lai nodrošinātu bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu meža apsaimniekošanas procesā, ir izstrādātas un ar normatīvajiem aktiem noteiktas vispārējas dabas

⁶ https://www.zm.gov.lv/public/ck/files/ZM/mezhi/buklets/skaitlifakti_LV_2021.pdf

⁷ <https://www.zm.gov.lv/mezi/statiskas-lapas/nozares-strategijas-politikas-dokumenti/latvijas-meza-politika?nid=328#jump>

⁸ <https://likumi.lv/ta/id/2825-meza-likums>

⁹ https://www.zm.gov.lv/public/ck/files/ZM/mezhi/buklets/skaitlifakti_LV_2021.pdf

aizsardzības prasības, kas jāievēro visu Latvijas mežu apsaimniekošanā. Tajās noteikts, ka, apsaimniekojot mežu, saglabājami bioloģiski nozīmīgi meža struktūras elementi, tostarp mežaudzes ezeru un purvu salās, meža puduri, apaugumi ap mikroieplakām, mežmalas, bioloģiski vērtīgas mežaudzes un bioloģiski vērtīgi mežaudzes struktūras elementi – dobumaini koki, koki ar lielām ligzdām, atmirusī koksne u.c., tā veicinot daudzu organismu mājvietu saglabāšanu saimnieciskajos mežos.

Tāpat meža jomas normatīvajos aktos ir noteikta virkne ierobežojumu mežsaimnieciskai darbībai dzīvnieku vairošanās sezonā. Ierobežojumu apjoms un sezonas ilgums ir dažāds atkarībā no meža aizsardzības statusa. Vispārējās prasības meža apsaimniekošanā nosaka, ka no 1. aprīļa līdz 30. jūnijam mežos līdz noteiktam vecumam netiek koptas jaunaudzes, bioloģiski nozīmīgās teritorijās un purvu aizsargjoslās netiek cirsti koki, ne arī sagatavota augsne un mežs atjaunots ar motorizētu tehniku. Tāpat ir noteikts, ka no 15. aprīļa līdz 30. jūnijam ir aizliegta galvenā cirte pilsētas mežos, bet no 1. aprīļa līdz 30. septembrim – galvenā cirte Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes ierobežotas saimnieciskās darbības joslā. Papildus vispārējiem dabas aizsardzības ierobežojumiem mežā dzīvnieku vairošanās sezonā sezonāli saimnieciskās darbības liegumi ir noteikti arī visās īpaši aizsargājamās dabas teritorijās, mikroliegumos u.c..

Turklāt dažādu vērtību aizsardzībai un saglabāšanai 14% meža teritoriju ir ierobežota koku ciršana – vairāk nekā 7% teritoriju ir spēkā stingri ierobežojumi vai pat aizliegums. Aktuāls jautājums ir par taisnīga kompensācijas apmēra noteikšanu privātajiem mežu īpašniekiem par zaudējumiem, kas radušies dažādu meža apsaimniekošanas, īpaši koku ciršanas, ierobežojumu dēļ.

Patlaban ne Latvijas mērogā, ne starptautiski nav vienošanās par vienu universālu indikatoru meža bioloģiskās daudzveidības raksturošanai. Pastāv vairākas atšķirīgas novērtējuma sistēmas. Lai raksturotu bioloģisko daudzveidību un tās saglabāšanas un uzturēšanas tendences šajā ziņojumā izmantoti radītāji atbilstoši Ministru kabineta 2013. gada 7. maija noteikumiem Nr. 248 “Meža ilgtspējīgas apsaimniekošanas novērtēšanas kārtība”, kuru pamatā ir Eiropā vispāratzīta kritēriju un indikatoru sistēma “Paneiropas meža ilgtspējīgas apsaimniekošanas kritēriji un indikatori”, kas izstrādāta procesā *Forest Europe* (Ministru konferencē par mežu aizsardzību Eiropā). Šī sistēma piedāvā kompleksu kritēriju un indikatoru kopumu ilgtspējīgas meža apsaimniekošanas raksturošanai. Meža bioloģiskā daudzveidība ir viens no mežu un mežsaimniecību raksturojošiem aspektiem.

Lai gūtu priekšstatu par tendencēm Latvijā salīdzinājumā ar situāciju Eiropā, izmantoti *Forest Europe* ziņojumi uz 2015. gadu¹⁰ un 2020. gadu¹¹. Rādītāji tiek periodiski vērtēti, lai noteiktu meža bioloģiskās daudzveidības pašreizējo stāvokli un meža apsaimniekošanas kumulatīvo ietekmi uz to. Tā kā bioloģiskās daudzveidības tiešs vērtējums ir ļoti darbietilpīgs un dārgs, tiek vērtēta kopējā bioloģiskā daudzveidība, izmantojot vienotu indikatoru kopu (angļu val. – *set of proxies*). Meža bioloģiskās daudzveidības raksturošanai tiek izmantoti deviņi indikatori.

Meža ekosistēmu bioloģiskās daudzveidības uzturēšana un atbilstoša uzlabošana (4. kritērijs) ir būtiska meža apsaimniekošanai Eiropā, tostarp Latvijā. Bioloģiskā

¹⁰ <https://foresteurope.org/state-europes-forests-2015-report/>

¹¹ https://foresteurope.org/wp-content/uploads/2016/08/SoEF_2020.pdf

daudzveidība ir nozīmīga meža ekosistēmas adaptācijas spējai un stabilitātei. Meža apsaimniekošana var atbalstīt bioloģisko daudzveidību virknē veidu, piemēram, ar meža dabisku atjaunošanos un izplatību, koku atstāšanu dabiskās sadalīšanās procesam, dzīvotņu aizsardzību un koku sugu ģenētisko resursu aizsardzību.

Meža teritorijas daudzveidību raksturo sastopamo koku sugu skaits platībā. Latvijā vairāk nekā 75% mežu ir sastopamas vismaz divas koku sugas un pusē mežu ir vismaz trīs koku sugas. Eiropā vidēji divās trešdaļās platību dominē vairāk nekā divas sugas un pusē mežu ir vismaz trīs sugas. Ziemeļeiropas valstīs lielākā daļa mežaudžu veido 2–5 koku sugas, un arī Latvijā šādu audžu īpatsvars ir nedaudz virs 70% – šis rādītājs ir diezgan stabils pēdējos 15 gadus.

Mežu dabiska atjaunošanās un izplatība ir nozīmīga mežu bioloģiskajai daudzveidībai. Dabiska mežu atjaunošanās īpatsvars Eiropā nedaudz pieaug, savukārt Ziemeļeiropas valstīs dominē mežu stādīšana un sēšana, kas pēdējos 25 gados stabili palielinās. Ziemeļeiropā vidēji 68,5% mežu atjaunojas dabiski. Latvijā pēdējos 15 gados dabiski ir veidojušies 86–87% mežu.

Vēl viens meža daudzveidības rādītājs ir mežaudžu dabiskums. 2020. gadā 94% Eiropas mežu ir novērtēti kā daļēji dabiski, savukārt plantāciju meži veido 3,9% un cilvēku neskartas meža teritorijas – 2,2%. Latvijā cilvēka neskarts mežs ir tikai 6,9 tūkst. ha. Tās ir teritorijas dabas rezervātu un nacionālo parku stingrā režīma zonās, kurās ir azliegta saimnieciskā darbība un cilvēku klātbūtne. Latvijā daļēji dabiski ir 99% mežu. Daļēji dabisks mežs ietver ļoti dažādu dabiskuma līmeni, piemēram, dabiski izveidojies mežs, dabiskotas svešzemju sugas, stādīts vai sēts mežs un atvasāji. Lielākais dabiski radušos mežu īpatsvars atrodas Ziemeļeiropā. Pēdējos gados Latvijā pieaugušas plantāciju mežu platības, Meža statistiskās inventarizācijas (MSI) III ciklā sasniedzot 20 tūkst. ha.

Introducēto koku sugu platības Eiropā veido ap 3%, galvenokārt Rietumeiropas centrālajā daļā. Šādu mežu īpatsvars pēdējos 30 gados ir stabils. Latvijā introducēto koku mežaudzes aizņem 0,05% no meža platības.

Atmirusī koksne Eiropā 2015. gadā veidoja 11 m³/ha jeb 7% no augošu koku krājas. Latvijā atmirusī koksne veido 10% no augošu koku krājas – tas ir viens no augstākajiem rādītājiem starp Eiropas un augstākais rādītājs starp Ziemeļeiropas valstīm. Latvijā atmirusās koksnes apjoms ir palielinājies no 17,6 m³/ha MSI I ciklā līdz 19,95 m³/ha MSI III ciklā, un lielas dimensijas (virs 30 cm diametrā) koksne veido gandrīz 31%: stāvoši koki – 1,96 m³/ha, kritālas – 4,21 m³/ha (MSI III).

Meža koku ģenētisko resursu aizsardzība ir ievērojami attīstījusies pēdējo 30 gadu laikā. Ģenētisko resursu diversitāte ir nozīmīgs nosacījums meža koku izdzīvošanai, adaptācijai un attīstībai mainīgajā vidē. Latvijā vietējo sugu ģenētisko resursu mežaudžu apjoms *in situ* pārsniedz 5000 ha, *ex situ* – 611 ha. Meža reproduktīvā materiāla izcelsmes avoti Eiropā tiek uzskaitīti kopš 1990. gada. Latvijā mežu atjaunošanā tiek izmantots tikai reproduktīvais materiāls ar zināmu izcelsmi.

Meža ainavu raksts tiek noteikts ainavas monitoringā, vērtējot tās telpiskā raksta klašu stāvokli un pārmaiņas, kā arī meža savienojamību. Latvijā šāds novērtējums ir veikts divreiz (pārskats pievienots pielikumā).

Lai pilnveidotu zināšanas un informāciju par meža bioloģisko daudzveidību, tiek attīstīts jauns Nacionālā meža monitoringa veids “Meža bioloģiskās daudzveidības monitorings”. Meža bioloģiskās daudzveidības monitoringa mērķis ir sniegt informāciju par atsevišķiem svarīgiem meža bioloģiskās daudzveidības aspektiem, iegūt fona informāciju par bioloģiskās daudzveidības stāvokli un novērtēt pārmaiņu nacionālā līmenī, lai nodrošinātu ilgtspējīgu Latvijas meža apsaimniekošanu.

Meža bioloģiskās daudzveidības monitorings papildina Vides un reģionālās attīstības ministrijas Vides monitoringa programmā īstenoto Bioloģiskās daudzveidības monitoringa programmu. Meža bioloģiskās daudzveidības monitoringa informācija tiek iegūta ģenētiskā, ekosistēmas un ainavu līmenī.

3. Sabiedrības un meža īpašnieku interešu ievērošana meža sociālo vērtību izmantošanā

Latvija pieder pie valstīm, kurās meži ir brīvi pieejami iedzīvotājiem pastaigām un atpūtai. Latvijas iedzīvotāji var lielākoties bez maksas izmantot meža vidi sporta pasākumiem un brīvā laika pavadīšanai. Atbilstoši Meža likumam iedzīvotājiem ir tiesības brīvi apmeklēt valsts un pašvaldību mežus (izņemot īpaši vērtīgas teritorijas, kuru izmantošanai noteikti ierobežojumi). Privātiem mežu īpašniekiem ir tiesības ierobežot pārvietošanos viņu mežos, izliekot informācijas zīmes. Praksē ierobežojumi galvenokārt ir noteikti pie pilsētām un citām apdzīvotām vietām, jo diemžēl ļoti bieži īpašniekiem nākas saskarties ar mežu piemēslošanu – mežos tiek izgāzti lielgabariņa sadzīves atkritumi, būvgruži un citas mājāsaimniecībās nevajadzīgas mantas.

Latvijā tiek vākti un izmantoti arī meža nekoksnes resursi ogas, sēnes, tecinātas sulas u.c. un ir attīstīta medību tradīcija. Esam tauta ar senām un stabilām sēņošanas un ogošanas tradīcijām¹², ko esam sekmīgi saglabājuši. Veicinoša nozīme ir iespējai bez maksas vākt ogas, sēnes un citus meža nekoksnes produktus valsts mežos savam patēriņam. Lielākā daļa meža velšu tiek izmantotas pašpatēriņam, tomēr kāda daļa tiek arī realizēta tirgū. Mežā iegūto un realizēto nekoksnes produktu vērtība 2017. gadā sasniedza 40 milj. eiro. Viena no Ziemassvētku tradīcijām ir došanās pēc eglītes uz mežu. Valsts mežu apsaimniekotājs AS “Latvijas valsts meži” veicina šo tradīciju, gada nogalē aicinot iedzīvotājus mežā atbildīgi izvēlēties eglīti mājokļa rotāšanai.

Vēl viena ar mežu saistīta tradīcija aktīvai brīva laika pavadīšanai ir medības. Medību kolektīvi (biedrības) nomā mežu platības no valsts mežu apsaimniekotājiem un privātiem mežu īpašniekiem. Medību pakalpojumu monetārā vērtība veido vairāk nekā 70% no mežā sniegto pakalpojumu vērtības 27 milj. eiro. Vairāk informācijas par meža produktu un pakalpojumu izmantošanu sniegta pielikumā pie kritērija “Meža produktīvo funkciju uzturēšana un attīstība”.

Meža sociālekonomisko nozīmi raksturo kritērijs “Sociālekonomisko funkciju un priekšnoteikumu uzturēšana”. Latvijā meži līdzīgās daļās pieder valstij (49%) un privāto mežu īpašniekiem (48%)¹³. Mežs ir nozīmīga aprites bioekonomikas daļa ar

¹² <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/tehnologijas-un-zinatne/vai-senosana-un-ogosana-ir-musugenos-saruna-ar-sociologu-mikeli-grivinu.a381698/>

¹³ https://www.zm.gov.lv/public/ck/files/ZM/mezhi/buklets/skaitlifakti_LV_2021.pdf

lielu nākotnes potenciālu. Latvijā meža nozare ir viena no galvenajām nozarēm valsts ekonomikā – tā veido vairāk nekā 5% iekšzemes kopproduktā un nodrošina 20% kopējā eksporta. Lai arī meža nozarē ienāk aizvien jaunas tehnoloģijas un palielinās darba ražīgums, kas atsaucas uz nozarē strādājošo skaitu, tā saglabā līdera lomu darba vietu nodrošināšanā lauku teritorijās un novadu pilsētās. Darba samaksa nozarē strādājošajiem ir stabili palielinās, un 2020. gadā bruto darba alga pārsniedza 1000 eiro robežu.

Savukārt meža biomasa, kas ir atjaunojams resurss, ir nozīmīga izejviela siltuma ražošanā Latvijā. Kurināmā koksne stabili dominē primāro energoresursu ražošanā – 87%. Pakāpeniski notiek pāreja no malkas uz citu koksnes enerģētikas produktu izmantošanu, un tas dod iespēju modernizēt, automatizēt un ieviest efektīvākas siltuma ražošanas tehnoloģijas kā centrālajā siltumapgādē, tā māsājniecībā.

4. Informācija par meža jomas politikas plānošanas dokumentu izstrādi

Saistībā ar Saeimas paziņojuma 2. punkta izpildi – ziņojuma sagatavošanu par iespējām pārskatīt meža ekosistēmu aizsardzības un mežu apsaimniekošanas politiku, lai nodrošinātu starptautisko, tai skaitā Eiropas Savienības un nacionālo politikas dokumentu un novērtējumu ievērošanu virzībā uz bioloģiskās daudzveidības mērķu īstenošanu, klimata neitralitātes sasniegšanu lauksaimniecībā un mežsaimniecībā, sabiedrības rekreatīvo un citu vajadzību apmierināšanu – sniedzam turpmāko informāciju.

Tiek gatavots informatīvais ziņojums par Meža un saistīto nozaru attīstības pamatnostādņu 2015.–2020. gadam īstenošanu. Saskaņā ar Ministru kabineta 2015. gada 5. oktobra rīkojumu Nr. 611 zemkopības ministram līdz 2021. gada 1. oktobrim jāiesniedz Ministru kabinetā informatīvais ziņojums par pamatnostādņu īstenošanu 2018.–2020. gadā un nepieciešamību sagatavot attīstības plānošanas dokumentu nākamajam periodam.

Ir plānota meža nozares pamatnostādņu izstrāde periodam pēc 2020. gada¹⁴, lai pilnveidotu ilgtspējīgu meža apsaimniekošanu, īpašu uzmanību pievēršot meža ražības un pievienotās vērtības palielināšanai un zināšanu un prasmju attīstībai. To sagatavošanā plānots iesaistīt pārstāvjus no Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas un Ekonomikas ministrijas, kā arī Pārresoru koordinācijas centra (saņemta informācija par deleģētajiem pārstāvjiem), lai izpildītu Saeimas paziņojuma 2. punkta uzdevumu par starpministriju darba grupas izveidi. Izstrādājot Meža un saistīto nozaru attīstības pamatnostādnes 2021.–2030. gadam, tiks aptverti Saeimas paziņojumā minētie aspekti – bioloģiskās daudzveidības aizsardzība, virzība uz klimata neitralitāti

¹⁴ <https://likumi.lv/ta/id/313037-par-nozaru-politiku-pamatnostadnem-2021-2027-gada-planosanas-periodam>

un sabiedrības labklājības, tostarp darbavietu un rekreācijas iespēju, nodrošināšana. Jauno plānošanas dokumentu paredzēts sagatavot līdz šā gada beigām.

Zemkopības ministrs

K. Gerhards